

הסוגיא השלושים וחמש – 'ניזיל וניכול' (מב ע"ב – מג ע"א)

היו יושבין כל אחד ואחד כו'.

1. הסבו – אין, לא הסבו – לא.	א. דיוק מן המשנה
2. ורמינדהו: עשרה שהיו הולכים בדרך, אף על פי שכולם אוכלים מכבר אחד – כל אחד ואחד מברך לעצמו; ישבו לאכול, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל מכברו – אחד מברך לכולם. קתני ישבו, אף על פי שלא הסבו!	ב. קושיא על הדיוק מברייתא, ותירוץ של רב נחמן בר יצחק
3. אמר רב נחמן בר יצחק, כגון דאמרי: ניזיל וניכול לחמא בדוך פלן.	
4. כי נח נפשיה דרב, אזלו תלמידיו בתריה. כי הדרי, אמרי: ניזיל וניכול לחמא אנהר דנק. בתר דכרכי יתבי וקא מיבעיא להו: הסבו דוקא תנן, אבל ישבו – לא, או דילמא כיון דאמרי ניזיל וניכול ריפתא בדוכתא פלניתא – כי הסבו דמי? לא הוה בידייהו. קם רב אדא בר אהבה אהדר קרעיה לאחוריה, וקרע קרעיה אחרינא. אמר: נח נפשיה דרב וברכת מזונא לא גמרינן! עד דאתא ההוא סבא, רמא להו מתניתין אברייתא ושני להו: כיון דאמרי ניזיל וניכול לחמא בדוך פלן – כהסבו דמי.	ג. מעשה בתלמידי רב וההוא סבא שנשאו ונתנו אף הם בנושא הנ"ל והגיעו למסקנה זוהי

מסורת התלמוד

[2] עשרה שהיו... אחד מברך לכולם. תוספתא ברכות ה כג; ירושלמי ברכות ז ה, יא ע"ג. [4] נח נפשיה דרב... לא גמרינן. השוו בבלי פסחים קו ע"ב ("אכתי לא נח נפשיה דרב שכחנינהו לשמעתתיה").

רש"י

בדוך פלן במקום פלוני, דקבעו להם מתחלה מקום בדבור ועצה והזמנה הוי קביעות, אבל ישבו מאליהן במקום אחד יחד אינה קביעות. אזלו תלמידיהו בתריה דקברוהו בעיר אחרת. נהר דנק כן שמו. רישא דוקא דקתני היו יושבים בלא הזמנת מקום הוא, דלא הוי קביעות, אבל אנו שהזמנינהו לכך הוי קביעות, ואחד מברך לכולן. אהדר קרעיה לאחוריה קרע שקרע בהספד רבו החזיר החלוק לאחוריו, ומה שלאחור לפנים, כדי לקרוע קרע אחר, להראות אבל עכשיו כיום המיתה, על שהיו צריכים להוראה ואין יודעים להורות. רמי להו כו' כדרמינן לעיל, ועל כרחך מבעי ליה לאוקומי ברייתא בהכי וקתני אחד מברך לכולם דקביעות הוא.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, ברכות ו, ו, אין אדם מוציא את חברו בברכה שלפני הסעודה אלא אם כן הסבו לאכול יחד. אם היו יושבים, כל אחד מברך לעצמו:

...ברך על הפת – פטר את הפרפרת... היו יושבין – כל אחד מברך לעצמו, הסבו – אחד מברך לכולן.

סעודה על גבי פסיפס בציפורי

בעל הגמרא מקשה על משנתנו מברייתא שלפיה ההבחנה איננה בין "היו יושבין" ל"הסבו", אלא בין "היו הולכין" ל"ישבו" [1-2]. אם היו הולכים בדרך ואכלו תוך כדי הליכה – כל אחד מברך לעצמו, אבל אם ישבו לאכול – אחד מברך לכולם [2]:

עשרה שהיו הולכים בדרך, אף על פי שכולם אוכלים מכבר אחד – כל אחד ואחד מברך לעצמו; ישבו לאכול, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל מכברו – אחד מברך לכולם.

רב נחמן בר יצחק מתרץ שהחלטה משותפת לשבת ולאכול יחד במקום מסוים דינה כהסבה [3], ואילו ההלכה של משנתנו שלפיה "היו יושבין כל אחד מברך לעצמו" מתייחסת לאנשים שמצאו את עצמם יושבים יחד באקראי, ולא קבעו מראש לאכול סעודה משותפת.¹ לאחר דברים אלו של רב נחמן בר יצחק מובא סיפור שלפיו התלבטו תלמידי רב כיצד לנהוג כשישבו לאכול על יד הנהר דנק בשובם מהלווייתו של רב. רב אדא בר אהבה קונן על כך שסמוך לאחר מותו של רב אין הם יודעים כיצד לברך ברכת המזון, עד שבא "ההוא סבא" והקשה את הקושיא שבסוגיא ותירץ כפי שתירץ רב נחמן בר יצחק [4].

הקשיים בסוגיא

הסוגיא מעוררת שתי תהיות עיקריות:

1. כיצד ניתן להסביר את הכפילות שבין פסקאות [1-3] לפסקא [4]? מבחינה כרונולוגית, רב נחמן בר יצחק פעל שני דורות אחרי תלמידי רב, וברור שהוא עצמו לא היה "ההוא סבא" שפסק להם הלכה. אך אם אותו "סבא" כבר פסק שנים רבות לפני רב נחמן בר יצחק שהחלטה משותפת לאכול יחד דינה כהסבה, מדוע מוצג התירוץ כחידוש של רב נחמן בר יצחק, במקום שיובא לכתחילה בשם אומרו? האם רב נחמן בר יצחק ובעל הגמרא שהביא

1 פירשנו את הסוגיא כפי שפירשו רוב הראשונים, שהקושיא עוסקת בסתירה שבין התנוחה של הסבה הנדרשת לשם קביעת סעודה משותפת במשנה לבין התנוחה של ישיבה הנדרשת על פי הברייתא, וכן נראה. אך יש לציין שרבנו חננאל על אתר מפרש שאף לפי "הזוהא אמינא" של הסוגיא "הסבו" במשנה פירושו שהחליטו מראש לאכול יחד בין יושבין ובין מסובין, והקושיא מן הברייתא "עשרה שהיו הולכין בדרך" יוצאת מתוך הנחה שהעשרה לא הכירו מראש אלו את אלו, ונודמנו יחד באקראי, ואף על פי כן אחד מוציא את חבריו. תשובת רב נחמן בר יצחק היא שאף במקרה שבברייתא החליטו לשבת יחד לאכול, ולכן אין סתירה בין המשנה לברייתא.

את הסתירה שאליה התייחס רב נחמן בר יצחק – ואפשר שהיינו ה² – הכירו את המעשה בתלמידי רב? אם כן, מדוע לא הציגו את הדברים מראש בשם אומרם? ואם לא, הייתכן שאמורא ועורך שפעלו כמה דורות אחרי אותו מעשה הקשו את אותה הקושיא ותירצו את אותו התירוץ?

2. משנתנו עוסקת בבירור בברכת "המוציא" או בברכות הנהנין בכלל,³ כפי שעולה הן מן ההקשר המידי הן מנושא הפרק כולו. כך מפורש גם בדברי האמוראים רב ורבי יוחנן בסוגיא הבאה, "הסבה", להלן מב ע"א, והדיון בהם. מן הסתם כך פירשו גם בעלי הסוגיא שלנו את הברייתא "עשרה שהיו הולכין בדרך...", וכפי שפירשנו לעיל. אך ברייתא זו מובאת גם בירושלמי ברכות ז ג, יא ע"ג, בהקשר של ברכת הזימון, ומשמם עולה בבירור שכך פירש גם האמורא רבי ירמיה את הברייתא, שכן ממנה הסיק שעליו לזמן עם חמרים בפונדק, אף על פי שהוא והם לא אכלו מאותה כיכר. אף בתוספתא ברכות ה כג מובאת ברייתא זו, וגם שם הציע שאול ליברמן שלפי פשוטה עוסקת הברייתא בזימון.⁴ מדוע, אם כן, הסבו בעלי הגמרא שלנו את הברייתא הזאת לעניין ברכת "המוציא"?

המעשה בתלמידי רב

לכאורה, הברייתא "עשרה שהיו היו הולכין בדרך" מתפרשת לעניין ברכת המזון דווקא לא רק בהקשרה שבתוספתא ובירושלמי, אלא גם בתוך הסוגיא שלנו. במעשה שבפיסקא [4] מקונן רב אדא בר אהבה על כך שהוא ותלמידי רב האחרים לא למדו כראוי "ברכת מזונא". מדבריו משתמע שאף המעשה בתלמידי רב עסק בברכת המזון, ולא בברכת "המוציא". כך עולה גם מן הלשון "בתר דכרכי" המשמש בסיפור זה, ש"כרכו ריפתא" בלי התלבטות כל שהיא, וכל הדיון שלהם נסב רק על ברכת המזון. כל זה מעלה תהיות נוספות:

1. כיצד נהגו תלמידי רב בתחילת סעודתם, ומדוע התלבטו רק בקשר לברכת המזון, ולא התלבטו באותה שאלה בקשר לברכת "המוציא"?
2. אם נצא מתוך הנחה שתלמידי רב בירכו כל אחד לחוד בתחילת הארוחה משום שלא הסבו, בהתאם לפשוטה של משנתנו, מה הייתה המשנה שעליה הקשה ההוא סבא מן הברייתא "עשרה שהיו הולכים בדרך...", ומה היה תירוץ? אם אכן דבריו היו זהים לפיסקאות [1-3] בסוגיא, כפי שנהוג לפרש, מדוע לא תירץ בפשטות "כאן בברכה שלפני הסעודה, כאן בברכת המזון"?
3. לעומת זאת, אם אחד מתלמידי רב הוציא את כולם בברכת "המוציא", בניגוד לפשוטה של משנתנו, משום שסברו ששיבתם בצוותא דומה להסבה לצורך ברכת "המוציא", אזי הם היו צריכים לזמן מקל וחומר: אם הישיבה בצוותא נחשבת כהסבה לעניין ברכת "המוציא",

2 במקרה זה קשה לייחס למימרת רב נחמן בר יצחק קיום עצמאי כפרשנות לברייתא, שהרי ללא הסתירה בין הברייתא למשנה "פשיטא" שבברייתא קיבלו העשרה שהיו הולכים בדרך החלטה משותפת להתיישב ולאכול במקום מסוים בשלב כל שהוא, ואין רב נחמן בר יצחק מוסיף כלום. לכן נראה שדברי רב נחמן בר יצחק נאמרו במקור תוך כדי התייחסות לסתירה שבין המשנה לברייתא: מכיון שבברייתא מדובר באנשים שקיבלו החלטה משותפת להתיישב ולאכול יחד, דינם כמסובים. באופן כללי במקרים כאלה יש לשער שהקושיא הסתמית הפשוטה יסודה ב"הוא מוטיב לה והוא מפרק לה", גם אם לא נאמר כן מפורשות בתלמוד. התירוץ הוא החידוש של האמורא, ולכן הוא מוצג בשמו, אבל יסוד הדיון כולו בתורת האמורא שהקשה ותיירץ. האלטרנטיבה, שהקושיא היא סתמא קדומה שעברה מפה לפה ללא תירוץ עד שבא האמורא ותירצה, סבירה פחות. לדיון כללי בשאלות סתמיות ולאחריהן מימרא ראו ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא" (לעיל), סוגיא ה הערה 21), עמ' 296-299, וציונים שם בהערות 43-46. למקרים כמו שלנו, שבהם נראה שהקושיא הסתמית והתירוץ המיוחס יצאו מפי אותו אמורא, ראו לעיל, הדיון בסוגיא ב, "העולם הזה", עיוני הפירוש לפיסקאות [2-3].

3 ראו חידושי הרא"ה ברכות מב ע"ב, ד"ה מתני' היו יושבין; חידושי הריטב"א ברכות מב ע"ב, ד"ה הסבו אחד מברך לכולם, וראו הדיון בסוגיא הבאה, "הסבה", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", והערה 3 שם.

4 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה חלק א, זרעים (לעיל, סוגיא ב הערה 3), עמ' 89. אך הדברים אינם חדי-משמעיים: אף על פי שהנושא הכללי של תוספתא ברכות פרק ה הוא ברכת המזון וברכת הזימון, הדיון בזימון מסתיים בהלכה כ, ואילו הלכות כא-כד מהוות נספח לפרקים ד רה בתוספתא שבו נידונות ברכות חריגות, ראשונות ואחרונות: ברכה של גוי, ברכותיו של מקריב קרבן לפני הסעודה, ברכה של מהלכים בדרך וברכה אחרונה של פועל. להלן נציע שהברייתא לפי פשוטה עוסקת בברכת "המוציא" של המהלכים בדרך דווקא.

שבה שנינו מפורשות "הסבור", קל וחומר שיש להחשיבה כהסבה לעניין ברכת המזון, שלגביה לא שנינו מפורשות שיש צורך להסב, ואף שנו בה לשון "ישבו לאכול" בברייתא "עשרה שהיו הולכין בדרך!" מדוע, אם כן, התלבטו בקשר לברכת המזון עד שבא ההוא סבא?

מסיבות אלה נראה ברור שתלמידי רב התלבטו אף הם בקשר לברכת "המוציא", כמו בפיסקאות [1-3] בסוגיא שלנו, ולא בקשר לברכת המזון. אין להשוות בין דין הוצאת הזולת ידי חובה בברכות הנהנין לדין הזימון: הזימון יש לו הלכות משלו, ולא מצאנו בשום מקום דרישה להסבה ביחד לצורך זימון: הביטוי המשמש בזימון הוא "שאכלו כאחת" (משנה ברכות ז א), ומדובר לא רק בזכות המוקנית למברך להוציא את חבריו אלא גם בחובה הלכתית לזמן, חובה הלכתית נפרדת ממצוות ברכת המזון – בדומה לחובת ציבור של עשרה להוסיף דברים שבקדושה בתפילה. שלושה שאכלו כאחת אינם רשאים לחלק, ואף בנסיבות שבהן נודמן להם לאכול יחד ללא תכנון, וכל אחד אוכל משלו, כפי שמוכח ממשנה ברכות ז א:

שלושה שאכלו כאחת חייבין לזמן. אבל דמאי, ומעשר ראשון שנטלה תרומתו, מעשר שני והקדש שנפדו, והשמש שאכל כזית, והכותי – מזמנין עליו. אבל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו, והשמש שאכל פחות מכזית, והנכרי – אין מזמנין עליו.

מן המקרים של צירוף מי שאכל דמאי וכיוצא בו עולה שאף אם כל אחד אוכל משלו מצטרפים לזימון, ומן המקרה של השמש שאכל כזית עולה שגם מי שאינו מסב עם האחרים מצטרף אליהם לזימון אם אוכל מסעודתם. משנה מפורשת זו ודאי הייתה מוכרת לתלמידי רב, וסביר אפוא להניח שהיה פשוט להם שעליהם לזמן לאחר שישבו יחד לאכול על שפת הנהר, ולא רק משום שאמרו "ניזיל וניכול בדרך פלן".

מסתבר, אפוא, שהדין שלהם נסב על ברכה ראשונה, ו"בתר דכריכו" פירושו לאחר שהכינו את הפת והלפתן וכרכום זה בזה, לפני שבירכו עליהם ברכת "המוציא". כפי שהראינו לעיל,⁵ המשמעות של "כרך ריפתא" במקורות קדומים יחסית הייתה הכנת הפת לאכילה, אך ברבות הימים הפך הביטוי שם נרדף לאכילת סעודה. רובד קדום של סוגיא זו, "מטבע", לעיל מ ע"ב, פירש אל נכון את מעשה בנימין רעיא, ש"כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא", כעניין לברכה ראשונה: בנימין רעיא הכין את פתו לאכילה, כרך אותה סביב הלפתן ובירך תחליף לברכת "המוציא". אך ברבות הימים החלו להשתמש בביטוי "כרך" או "כרך ריפתא" במובן "אכל ארוחה", ולכן רובד מאוחר של אותה סוגיא תפס את ברכתו של בנימין רעיא כתחליף לברכת המזון דווקא. בדיון שם הבאנו דוגמאות רבות לשימוש הקדום ולשימוש המאוחר בביטוי "כרך ריפתא".

נראה שתהליך דומה התרחש בסוגיא שלנו. המשמעות המקורית של המעשה בתלמידי רב, שהוא המקור הקדום ביותר בסוגיא מבחינת תיארוך הדמויות המוזכרות בו,⁶ הייתה שהם "כרכו", דהיינו הכינו את פתם לאכילה עם פרפראות, ומיד לאחר שכרכו תהו אם יש בישיבתם

5 ראו לעיל, הדיון בסוגיא זו, "מטבע", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: המעשה בבנימין רעיא בבבלי והדיון בו".

6 כמובן אין ערובה לכך שמדובר במעשה שאירע כלשונו במציאות, וניתן היה לשער גם שמדובר ביצירה ספרותית מאוחרת שנועדה לבסס את התירוץ של רב נחמן בר יצחק בפיסקא [3]. זאת במיוחד לאור ייחוס הקושיא והתירוץ במעשה ל"ההוא סבא", ביטוי שיש בו נימה פיקטיבית ואף "על־טבעית". ואף על פי כן, ההנחה שהסיפור הומצא כדי לתמוך בעמדת רב נחמן בר יצחק מעוררת יותר קשיים מאשר היא פותרת: כפי שראינו, נסיבות המקרה אינן עולות בבירור מתוך הסיפור, ואילו הומצא הסיפור כתימוכין לרב נחמן בר יצחק היינו מצפים שהדברים יהיו ברורים יותר. כמו כן, מבין כל החידושים שנאמרו בעניין ברכות הנהנין על ידי אמוראי בבלי, קשה להבין למה דווקא תירוץ זה של רב נחמן בר יצחק נוקק להמצאת תמיכה של "ההוא סבא", שאף הוא היה לכל היותר אמוראי בבלי; אילו הומצא הסיפור היינו מצפים שהוא יתוארך לימי התנאים, כך שיהיה בו סמך של ממש לדברי רב נחמן בר יצחק. ולא עוד אלא שנראה מן התיאור המדויק של נסיבות המקרה, החזרה מן הלוייה של האמוראי רב, אירוע שודאי נחרט בזיכרונם של לא מעט אמוראי בבלי, שמדובר במעשה רב הלכתי שאין לפקפק באמינותו. אשר לייחוס ההוראה ההלכתית ל"ההוא סבא", נראה שאף בכך יש סממן של אמינות: המספר לא ידע לספר את שמו של הווקן שהורה לתלמידי רב הלכה לאחר מותו, ובמקום להמציא שם ייחס את הדברים ל"ההוא סבא". יחד עם זאת, ייתכן מאוד שהתיאור "רמא להו מתניתין אברייתא ושני להו" אינו מדויק והוא שחזור על ידי המספר מן השקלא וטריא שבפיסקאות [1-3]. כשבמקור הורה להם ההוא סבא בפשטות שאחד יוציא את כולם ידי חובה גם ללא הסבה. לשימוש בביטוי "ההוא סבא" במשא ומתן אמוראי רְאִלִיִּסְטִי שאין בו סממן של מעשייה ראו למשל בבבלי שבת מה ע"ב, צה ע"ב, קמא ע"ב, וכן רבים.

המשותפת "על הדשא" בסמוך לנהר משום הסבה אם לאו, ואם ראוי שאחד יוציא את כולם בברכת "המוציא". ונראה שבדברי רב אדא בר אבהו במעשה זה יש לגרוס כ"י פריז, "השתא נח נפשיה דרב וברכת מזוני לא ידענא", דהיינו הברכה על מזונות בכלל, ולא דווקא ברכת המזון שלאחר הסעודה.⁷

אך ברבות הימים פירשו מחדש את המעשה הזה כפי שפירשו מחדש את המעשה בבנימין רעיא, והבינו בטעות שההתלבטות "בתר דכריכו" התרחשה לאחר שאכלו את הפת שכרכו עם הלפתן, ולא בין הכריכה לאכילה, כפי שפירשנו. בד בבד עם המגמה לשימוש בפועל "כרך" בקשר לפת במובן הרחב של אכילת סעודה, שובש הביטוי "ברכת מזוני" בדברי רב אדא בר אבהו, המופיע רק כאן, לביטוי הנפוץ "ברכת מזונא" במובן ברכת המזון, והחלו לגרוס "ברכת מזונא לא גמירנא". לשיבוש זה תרמו גם דברי רב חסדא על עצמו בבבלי ברכות מט ע"א, "ברכת מזונא לא גמירנא", ושם מדובר בברכת המזון שלאחר הסעודה.

התמורה בהבנת המעשה יכולה להסביר גם את הכפילות שבין פיסקאות [1-3] לבין המעשה [4]. דומה שפירוש חדש זה הוענק למעשה עוד בימי האמוראים, וכבר בימי רב נחמן בר יצחק לא היה ברור מן המעשה עצמו אם מדובר בברכת "המוציא" או בברכת המזון, ואפשר שכבר בימי רב נחמן בר יצחק פירשו את המעשה לעניין ברכת המזון דווקא. לכן הוצאו מן המעשה המקורות שהם הבסיס לקושיא שאותה תירץ ההוא סבא במעשה, והוצגו לפני המעשה בפיסקאות [1-2] שבהן מקשים במפורש מן הברייתא על משנתנו בהקשר שממנו מובן באופן חד-משמעי שהכוונה לברכת "המוציא" דווקא. על קושיא זו השיב רב נחמן בר יצחק מפורשות על פי דברי ההוא סבא שבמעשה, "כגון דאמרי: ניזיל וניכול לחמא בדרך פלך" [3]. אך בעוד שבדברי ההוא סבא נתפרשו או עלולים היו להתפרש כעניין לברכת המזון דווקא, ביקש רב נחמן בר יצחק להבהיר שיש להסב את הדברים על ברכת "המוציא" או על ברכות הנהנין בכלל: לפי המשנה אין אדם מוציא את חברו ידי חובת ברכת הנהנין כשהיו יושבין לאכול יחד, עד שיסבו.⁸ מדברי רב נחמן בר יצחק עולה בבירור שהחלטה מראש לשבת ולאכול יחד דינה כהסבה לצורך ברכת "המוציא", והמקרה "היו יושבין" שבמשנה מתייחס לשניים שנודמנו יחד ללא תכנון מראש.

הברייתא "עשרה שהיו הולכין בדרך"

מדברינו עולה שהמשנה והברייתא שמהן הקשה ההוא סבא בפיסקא [4] הן הן משנתנו והברייתא "עשרה שהיו הולכין בדרך" המובאת בפיסקא [2]. גם בסיפור המקורי על תלמידי רב פירשו שהברייתא היא עוסקת בברכת "המוציא", ולא בברכת המזון. ואכן נראה שברייתא זו כפשוטה עניינה ברכת "המוציא" ולא ברכת המזון.⁹ אם נפרשה לעניין ברכת המזון, גם הרישא וגם הסיפא מוקשים. לפי הרישא, אם היו אוכלים תוך כדי הליכה אף כשאכלו מכיכר אחת כל אחד מברך לעצמו; אם בברכת המזון מדובר קשה להבין מדוע הם פטורים מזימון בנסיבות אלו, שהרי ברור שהם אוכלים ארוחה משותפת, ובברכת המזון פשיטא שאף שלושה שנודמנו יחד וכל אחד אוכל משלו חייבים לזמן, וכל שכן עשרה שהיו הולכים יחד בדרך ואכלו מכיכר אחת. ואין לומר שהפטור נובע מכך שהם מברכים תוך כדי הליכה, ובנסיבות אלו זימון אינו ראוי ואינו מכובד, משום שאין מברכים ברכת המזון תוך כדי הליכה. לפי רבי בא בריה דרבי חייא בר אבא בירושלמי ברכות ז ה, יא ע"ד, "אכל מהלך, עומד ומברך. אכל עומד, יושב ומברך. אכל יושב, מיסב ומברך. אכל מיסב, מתעטף ומברך", וכיוצא בזה לפי רבי אבהו בבבלי ברכות נא ע"ב. לפי פסק ההלכה בבבלי שם, אף המהלך חייב לשבת ולברך.¹⁰ נראה פשוט, אפוא, שעשרה שאכלו

7 פירוש זה מוזכר על ידי תלמיד רבנו יונה על אתר, דפי הרי"ף ל ע"ב, ד"ה ואומר רבינו יצחק, אך הוא דוחה אותו לטובת פירוש ר"י הזקן שלפיו מן המעשה מוכח שדין ברכת "המוציא" ודין ברכת המזון חד הוא; ראו תוספות ברכות מב ע"ב, ד"ה עשרה בני אדם.

8 פירוש זה עולה יפה גם לגירסת כתבי היד פריז ואוקספורד בתחילת פיסקא [4]. שניהם גורסים "כי הא דכי נח נפשיה דרב"; לגירסת זו המעשה בתלמידי רב מוצג כהמשך דברי רב נחמן בר יצחק עצמו, וכסיוע לדבריו.

9 שלא בדברי ליברמן (לעיל, הערה 4).

10 פירוש הרא"ש, שבעקבותיו הלכו הפוסקים, שהלכות אלו בגמרא עוסקות במי שמהלך בתוך ביתו, והמהלך בחוץ יכול לברך ברכת המזון תוך כדי הליכה, אינו נראה.

מכיכר אחת תוך כדי הליכה משותפת חייבים לעמוד מהליכתם (ואולי אף לשבת) ולזמן ולברך. וכאמור, הסיפא היא "פשיטא" לאור משנה ברכות ז א ומקורות רבים שמהם עולה בבירור ששלושה שאכלו כאחד חייבים לזמן גם אם כל אחד אוכל מכיכרו.

לעומת זאת, אם נפרש שברייתא זו עוסקת בברכות הנהנין הכול עולה יפה. עשרה שהיו מהלכים בדרך, אף אם יצאו לדרך יחד, אינם מתאמים ביניהם את האכילה תוך כדי הליכה. אם כל אחד אוכל מכיכרו מן הסתם כל אחד מוציא את כיכרו מתרמילו כשהוא רעב ואוכל ממנה, ואין זה אלא צירוף מקרים אם שניים מוציאים את כיכרותיהם בבת אחת, ובוודאי אין בכך משום קביעות המאפשרת הוצאת ידי חובה בברכות הנהנין. ואם היו אוכלים מכיכר אחת הרי שעליהם להעביר את הכיכר מיד ליד, וממילא הם מתחילים לאכול בזה אחר זה, ואין מקום להוצאה ידי חובה. לכן כל אחד מברך לעצמו. אם עשרה היו מהלכים יחד והיו מבקשים לתאם ביניהם ארוחה משותפת מן הסתם היו מחליטים יחד לשבת ולאכול, וזה הנושא של הסיפא: בהחלטתם המשותפת לשבת ולאכול יש משום קביעות אף כשלא אכלו מכיכר אחת, וקביעות זו דומה לקביעות שבהסבה לסעודה משותפת בטרקלין.

מדברינו עולה שאין סתירה של ממש בין משנתנו לברייתא; הברייתא משלימה את המשנה. משנתנו עוסקת בסעודה שברקלין, שבו נהוג להסב, לכן אין די בישיבה משותפת כדי לקבוע סעודה יחד, ורק מי שמסבים יחד יכולים להוציא זה את זה ידי חובה בברכה שלפני הסעודה. אך כשאוכלים תוך כדי הליכה בדרך – מוסיפה הברייתא – התקן לקביעת סעודה משותפת פחות נוקשה: ישיבה על הדשא דומה להסבה בטרקלין, ויש בה משום קביעת סעודה משותפת; אכילה תוך כדי הליכה דומה לישיבה בטרקלין: לא די בה כדי לקבוע סעודה משותפת, וכל אחד צריך לברך לעצמו. על תקן מקל לאכילה תוך כדי הליכה ניתן ללמוד גם מדברי האמוראים בירושלמי ברכות ז ה, יא ע"ד, ובבבלי ברכות נא ע"ב שהבאנו לעיל, שלפיהם מי שהיה עומד ואוכל יושב ומברך, ומי שהיה מהלך ואוכל עומד מלכת ומברך.

הסבה וישיבה משותפת

אם אין סתירה בין משנתנו לברייתא, ואם פשוט הוא שהסטנדרטים לקביעת סעודה משותפת משתנים בהתאם לנסיבות והברייתא עוסקת אך ורק במי שאוכל בחוץ, מה ראה רב נחמן בר יצחק או בעל הגמרא שלנו להקשות מן הברייתא על המשנה, ולהרחיב את ההלכה שבברייתא לעבר מקרה שבו החליטו אנשים לאכול ארוחה משותפת בישיבה, בין אם מדובר במהלכים בדרך בין אם מדובר באורחים האוכלים בטרקלין? דומה שהתשובה פשוטה: משנתנו יסודה בתקופה שבה הייתה הנורמה להסב בשעת הסעודה, ולכן לפי פשוטה של משנתנו אין בעל הבית מוציא את אורחיו ידי חובה אלא אם כן הזמינם לסעודה ממש, וסימן לסעודה: הסבה. ברם בימי האמוראים נראה שהתנאים הכלכליים הביאו לידי הידרדרות ברמת הפאר שבסעודות, ורבים החלו לאכול בישיבה במקום להסב. כך עולה מן הירושלמי למשנתנו, ברכות ו ו, י ע"ג-ע"ד:

רבי יהושע בן לוי אמר: בשבוע הבן היא מתניתא,¹¹ הא בעל הבית בתוך ביתו לא. תני רבי חייא: אפילו בעל הבית בתוך ביתו.

לפי הברייתא של רבי חייא, ההלכה שבמשנתנו היא מוחלטת: אין קביעת סעודה אלא בהסבה, ומשפחה שיושבת יחד לאכול בתוך הבית – עם אורחים או בלעדיהם – לא קבעה סעודה יחד

11 כך ברוב העידים. בדפוס קושטא: "ריב"ל אמר בשבועה כן הוא מתניתא באורחים הא בעל הבית בתוך ביתו לא", וכן גרסו רבים מן הראשונים. ראו תלמיד רבנו יונה, דפי הרי"ף ל ע"ב, ד"ה ועוד אומר רבינו יצחק; רא"ש, ברכות פרק ו, סימן לג. כך הביא הבית יוסף אורח חיים קסז בשם הרשב"א, אך ראו חידושי הרשב"א למסכת ברכות, מהד' י' ברונר, ירושלים תשס"ז, עמ' רעט, והערה 414 שם. ונראה פשוט שהכינוי "שבוע הבן" לסעודת המילה לא היה מוכר, ולכן שובש "בשבוע הבן" בדברי ריב"ל ל"בשבועה, כן", ובהיעדר תוכן לפרשנות של רשב"י נוספה המילה "באורחים", כניגוד ל"בעל הבית בתוך ביתו". אך הביטוי "שבוע הבן" מופיע בתוספתא מגילה ג טו ומקבילות, וכן בסכוליון של מגילת תענית (י"ז באלול) המובא גם בבבלי סנהדרין לב ע"ב, וכן בבבלי בבא קמא פ ע"א ובבא בתרא ס ע"ב, שם מובא גם לשון אחר: "ישוע הבן", מה שמצביע על היכרות רופפת עם הביטוי.

אלא אם כן הסבו, ואין בעל הבית מוציא את האחרים ידי חובה בברכת "המוציא" אלא אם כן הסבו. ברייתא זו משקפת את פשוטה של משנתנו ואת ההלכה הקדומה. רק האכילה בחוץ תוך כדי הליכה בדרך נתפסה כיוצאת דופן בימים ההם, כפי ששנוי בברייתא המובאת בסוגיא שלנו ובמעשה שבתלמידי רב: כשאוכלים "על הדשא" יש לראות בהחלטה לעצור ולשבת יחד לאכול משום קביעת סעודה, שהרי בנסיבות אלו אין מיטות כדי להסב עליהן.

לעומת פשוטה של משנתנו, הברייתא של רבי חייא בירושלמי והברייתא בעניין ההליכה, שמהן עולה שבתוך הבית סימן לסעודה – הסבה, רבי יהושע בן לוי קובע שאף בעל הבית בתוך ביתו יכול להוציא את בני הבית והאורחים ידי חובה בברכות הנהנין – בין יושבין ובין מסובין. דין בעל הבית בתוך ביתו כדין המהלכים בדרך שיושבים לאכול ארוחה יחד: בשני המקרים די בשיבה כדי לקבוע סעודה, ודי בשיבה כדי שאחד יוציא את האחרים ידי חובה בברכות הנהנין. ההלכה שבמשנה שלפיה "היו יושבין כל אחד מברך לעצמו; הסבו אחד מברך לכולם" אינה אלא בשבוע הבן, סעודת המצווה הנהוגה בברית מילה. בנסיבות אלו אין קביעות אלא בהסבה. ייתכנו שני פירושים לעמדה זו של רבי יהושע בן לוי. אפשר שבימיו נהגו רבים לשבת בסעודות רגילות שבביתם, אך עדיין נהגו להציע מיטות לאורחים בסעודת ברית מילה ובסעודות פורמליות אחרות,¹² ואפשר שהן בתוך הבית הן בסעודות מצווה, כגון ברית מילה, היו שישבו והיו שהסבו, אך בגלל ריבוי האורחים בסעודות מצווה כולם מסתובבים ובעל הבית מגיש להם אוכל ואינו יושב עמם בקביעות, ואם אחד יברך לכולם לא יוכלו כולם לכוון לצאת כהוגן, ולכן דרושה רמה גבוהה יותר של פורמליות כדי שהשקט יישמר בטרקלין בשעת הברכה, ואחד יוכל להוציא את כולם.¹³

יש להבין את האוקימתא של רב נחמן בר יצחק בסוגיא שלנו בבבלי [3] בדומה לאוקימתא של רבי יהושע בן לוי בירושלמי. גם רב נחמן בר יצחק, כמו רבי יהושע בן לוי, הוטרד מכך שבימיו נהגו רבים לשבת בסעודות ביתיות: כלום ייתכן שבעל הבית לא יוכל להוציא את בני ביתו ואורחיו ידי חובה בברכת "המוציא" בסעודת שבת, למשל, אם היו יושבים לאכול במקום להסב? רבי יהושע בן לוי פתר את הבעיה בכך שהעמיד את המשנה בסעודת מילה דווקא. רב נחמן בר יצחק ראה באוקימתא זו מהלך דחוק, ובחר בדרך אחרת: הוא ניצל את הפתח שבברייתא "עשרה שהיו הולכין בדרך" והרחיב אותו. לפי רב נחמן בר יצחק, לא רק בהליכה בדרך יש בשיבה משותפת לאכול משום קביעת סעודה יחד, אלא הוא הדין לבעל הבית בתוך ביתו, שהזמין את בני הבית והאורחים לסעודה: כל שאמרו "ניזיל וניכול בדרך פלן" כהסבו דמי. משנתנו, שלפיה כשהיו יושבים כל אחד מברך לעצמו, מתייחסת רק למי שמצאו את עצמם יושבים יחד באקראי, ואילו "הסבו" במשנתנו פירושה שקבעו לאכול יחד, ללא קשר לתנוחה.

12 כן נראה לפרש על פי ההצעה שלנו שבימי האמוראים החלו לאכול בשיבה בתוך הבית. אפשר שלכך התכוון ר"ש סיריליאנו בפירושו על אתר, ד"ה שבוע הבן, כשכתב "כגון בברית מילה והוא הדין לחופה דאיקלעו מסובין", שהרי אין לומר שכוונתה שהגיעו לסעודה בתנוחת הסבה, אלא שהגיעו יחד מן המילה או מן החופה ומיד הועלו על המיטות להסב.

13 ראו פני משה על אתר, ד"ה בשבוע הבן.